

УДК 366.637

Косюк Оксана,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри соціальних комунікацій

Східноєвропейського національного університету

імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна)

Нова функціональна модель як запорука реабілітації сучасної журналістики

У публікації проаналізовано критичні ситуації функціонування сучасної масової комунікації, здійснено аналіз її традиційних функцій та модифікацій і з'ясовано, що єдиним способом реабілітації сучасної журналістської діяльності як позитивної є створення нової її моделі, здатної забезпечити інформаційну діяльність постмодерної доби.

Ключові слова: журналістика, функція, модель, комунікація, журналіст, ЗМІ.

Журналістика – це те, що пишуть на піску, і його змиває перша ж хвиля.

Волтер Ліппманн

За офіційним повідомленням «Репортерів без кордонів», в 2015 році загинуло 110 журналістів. 67 – виконуючи професійні обов'язки, причини смерті решти і донині не встановлені. Найнебезпечнішими для медійників виявилися Ірак, Сирія та Франція (через напад на «Шарлі Ебдо»). Далі (у порядку спадання): Ймен, Південний Судан, Індія, Мексика, Філіппіни, Гондурас. В «топ-10» потрапила й Україна – 4 загиблих (це вдвоє менше, ніж минулого року, і вдвоє більше, аніж позаминулого).

Справжнім пеклом для наших журналістів став 2014 – рік майданних дійств, анексії, початку революції та війни. У листопаді Україна виявилася

лідером за кількістю викрадених та заарештованих працівників ЗМІ. Всього за місяць на київському Майдані, в зоні АТО і Криму зникли 33 особи [10].

Зважаючи на те, що у світі за останнє десятиліття загинуло більше восьми сотень працівників ЗМІ, генеральний секретар організації «Репортери без кордонів» Кристоф Делуар заявив про необхідність призначення спеціального представника генсека ООН із захисту працівників медіасфери.

Після оприлюднення таких жахливих цифр постає елементарне питання: чи можна вважати загибель органічним складником або вислідом журналістської професії? Відразу напрошується відповідь – ні. Інакше журналісти не позначали б себе спеціальним одягом з ідентифікаторами у гарячих точках планети та під час майданних дійств. Вони ж не маркують себе як смертників. Вони це роблять спеціально для того, щоб їх не чіпали і не перешкождали професійній діяльності. Себто, таким чином вони оголошують нейтралітет? Річ, вочевидь, у тому, що вони того нейтралітету не дотримуються. З цього приводу, до речі, вже тривають дискусії...

Як бачимо, постає дуже актуальна проблема. Новизна засвідченого у цій публікації підходу до неї в тому, що ми спробуємо відійти від традиційних теорій і подивитися на журналістику з її власної точки зору і з погляду здорового глузду. Будемо вступати у дискусії з теоретиками-титанами: Ф. Сібертом, В. Шраммом, Т. Петерсоном, Д. Мак-Квейлом, А. Москаленком, В. Владимировим та ін., на теоріях яких тримається академічна наука.

Мета нашої праці – реабілітувати журналістику, повернувши їй статус об'єктивної констатації подій і явищ. Мета передбачає занурення в історію розвитку масовокомунікаційної діяльності, вивчення її органічних функцій та моделей.

Об'єкт нашого вивчення – масова комунікація: від найдавніших часів – до сучасності; предмет – якість відображення дійсності; матеріал – теоретичні праці відомих науковців та найсвіжіші публікації світового інформаційного простору.

Сподіваємось, наше обговорення матиме серйозні перспективи на щорічному симпозиумі та за його межами.

Учасником однієї з дискусій, яка вже триває (обговорюється моніторинговий матеріал Ірини Андрейців про те, як висвітлюють бойові дії українські ЗМІ) [1], є відомий медіакритик Отар Довженко. «Не думаю, що готовий дискутувати з аргументами на зразок «падлюка» і «скільки їй заплатили за проросійську позицію, – зазначає він, – але просто хочу зафіксувати свою думку. Я загалом більш-менш толерантний до співпричетної журналістики, тобто тієї, що висвітлює бойові дії на Донбасі в стилі «хлопчики-тримайтесь». Вважаю її варіантом норми, бо розумію, чому журналісти та цілі редакції обирають саме її. Але сам волію дізнаватись новини від журналістів, які дотримуються нейтральної позиції і добирають нейтральну лексику. Це не означає, що для них українські війська – те саме, що сепаратистські або російські, і вони не розуміють різниці. Це означає, що їхня мета інформувати, причому всіх, а не тільки тих, хто за Україну. Цю думку, до речі, добре сформулював свого часу Андрій Куликов, – пише О. Довженко, – хоча серце моє тьохкало й не погоджувалося з ним: ми хочемо, сказав він, щоб нашим новинам вірили всі, зокрема й ті, хто не підтримує Україну. Тому ми вживаємо такі формулювання, які не відтинають цю частину аудиторії» [3].

Аби визначитися з позиціями, на наш погляд, варто стисло відслідкувати становлення журналістики як особливої діяльності і акцентувати її найорганічніші функції, серед яких, напевно, була і функція посередництва, і сугестивних впливів.

Найперші з часу незалежності українські праці з теорії журналістики директора столичного інституту А. З Москаленка пропонують п'ять функцій (чомусь – саме преси): організаторську, виховну, пропагандистську, контрпропагандистську, соціологічну [8, с. 172-173]. Себто, журналістика постає виключно як акт навіювання. З плином часу із паном професором вступили у дискусію інші шановані теоретики, зокрема В. М. Владимиров, котрий запропонував викинути з переліку пропаганду та агітацію, які, на думку науковця, за своєю природою передбачають дезінформацію та підтасування фактів. Натомість вчений радив поділити функції на основні і спеціальні. Основні: комунікативна (поширення інформації), пізнавальна (її виготовлення), конструктивна (завантаження інформації у суспільну свідомість). Спеціальні ще поділяються на об'єктні (артикуляції, кореляції, соціалізації) та – суб'єктні (педагогічна, соціального контролю, корекції, просування) [2, с. 67-84] і т. под.

Неозброєним оком видно, що вже на рівні конструктивної функції, не говорячи про педагогічну, контролю і просування, з'являється підступна тінь пропаганди...

Інший знаменитий теоретик І. Л. Михайлин в «Основах журналістики» у розділі «Журналіст як суб'єкт масово-інформаційної діяльності» серед привабливих рис медіадіяльності виділяє можливість «примножувати в світі добро, боротися за справедливість, впливати на формування суспільної свідомості, громадської думки [7, 5-27]» тощо. Отже – знову впливати і боротися?

Можливо, це атавізм радянського інформаційного простору? Цікаво, що з цього приводу думають зарубіжні теоретики, які не потрапили під вплив комуністичної ідеології?

Найавторитетніший і найпопулярніший на сьогодні американський теоретик мас-медіа Деніс Мак-Квейл визначає наступні функції ЗМІ: інформувати (повідомляти про події, оприлюднювати стосунки з владою),

корелювати (пояснювати, коментувати, інтерпретувати, забезпечувати підтримку існуючої влади і її норм, координувати суспільне життя, сприяти консенсусу, визначати пріоритетність і пекучість проблем), забезпечувати спадковість (розмежовувати панівну культуру та субкультури, формувати й підтримувати спільні цінності), розважати (відволікати, розслаблювати, розвіювати напругу у суспільстві), мобілізувати (об'єднувати довкола спільних цінностей) [6, с. 13-67]. Як бачимо, пропаганда тут не тільки не зникає, а знову невимушено виходить на перший план...

Виглядає так, наче сама журналістська діяльність запрограмована на парадокс одночасного інформування та дезінформації. Спробуємо розібратися із цим амбівалентним ремеслом.

Давно з'ясовано: журналістика і журналістська діяльність – не одне і те ж. Журналістика виникла з появою газет, а виробництво й поширення новин існує споконвіку. Первісно збір інформації був основою індивідуального виживання. Ще в епоху кам'яного віку, до появи людини з прямою ногою, істоті, яка існувала, слід було якось себе захищати від тварин, собі подібних та потойбічних сил, себто: бути інформованим про можливості та обмеження життєдіяльності. Потім з'явилися вістовники, квестори, глашатаї, кедді, нувелісти, оратори тощо, котрі на різних витках цивілізації займалися інформуванням.

То був тип комунікації, який пізніше теоретики назвали авторитарним, оскільки він обслуговував головно суспільну верхівку та її ідеологію і був головним інструментом здійснення абсолютистської влади за допомогою цензури. Можна сказати, що авторитарна комунікація – чистої води пропаганда. Термін існування названої комунікації майже безмежний: від найдавніших часів – до ХУІІІ ст., (власне, до повалення самодержавства, початку розвитку капіталізму та (*nota bene!*) – появи друкованої преси). Саме дискредитація абсолютизму стала приводом для

виникнення іншої моделі медіакомунікації. Попередня вже не задовольняла інформаційні потреби спільнот.

На зміну авторитарній комунікації прийшла її протилежність – ліберальна. Ця модель розвивалась в епоху Просвітництва (раннього капіталізму) і ґрунтувалась на ідеалах незалежності та вільнодумства. Вчені вважають її наступною закономірною віхою розвитку масовоінформаційних суспільств. І це, на їх погляд, вже історія не пражурналістики, а саме журналістики: газети активно тиражуються – поширюються – виходять з-під можновладного контролю і – стають товаром. Тож закономірно – потрапляють до рук того, хто належно їх фінансує. Цей фінансист певною мірою нагадує авторитарного монарха, бо починає блокувати опозиційні канали та всеохопно контролювати локальний інформаційний простір. Незважаючи на те, що факти від думок, за новою концепцією, наче, й відмежовуються, ці факти стають дуже вибірковими, а думки модифікуються відповідно до потреб фінансового принципала. Відсутність цензури та відкриття доступу до урядової інформації теж не дають очікуваного результату, можна навіть сказати – обертаються своєю протилежністю: вседозволеність легалізує не тільки інформацію з грифом «секретно», а й порнографію та дискурс насилля.

Щоб обмежити «гуляйполе комунікації», після другої світової війни, яка в окремих країнах реанімувала авторитарну комунікацію, пізніше переназану радянсько-фашистською, проектується нова модель – соціально відповідальна, провідна ідея якої – державне регулювання (на наш погляд, це ніщо інше, як повернення цензури). Ця модель майже скрізь функціонує і тепер, бо вважається більш-менш досконалою. Спробуємо визначити її переваги та недоліки. Отже, визначені творцями теорії позитиви: розмежування фактів і коментарів (але факти найчастіше вибіркові, а коментатори – заплановані); теоретично задекларована можливість висвітлення різних поглядів (хоча практично це майже нереально, якщо погляди стосуються, приміром, АТО); врахування думок

та інтересів усіх верств населення (так, якщо дивитися соціальні мережі, а не традиційні ЗМІ); пріоритет загальнолюдських цінностей (тут можна лише поставити великий знак питання); юридична відсутність цензури (але існують заборонені теми, редакційні підходи і т. п.); дискусійність (котра все більше нагадує сократівський діалог одностумців); перебування ЗМІ в руках держави і приватних осіб (приватні особи найчастіше виявляються політично заангажованими): наявність законодавства та професійної етики (які дуже часто не в ладах між собою); перевага самофінансування (незброєним оком видно, що це майже фікція, принаймні – в нашій державі). Як бачимо, позитиви чомусь трансформуються в протилежність. Виходить, з точки зору моделювання, журналістика таки повинна бути пропагандистською? Не випадково творці «Чотирьох теорій преси» Ф. Сіберт, Т. Петерсон, В. Шрамм перед викладом теорій виголосили преамбулу і ключовий постулат про те, що мас-медіа завжди приймають форму й забарвлення соціально-політичної структури, в якій функціонують [11]. І так само не випадково усі революції починаються із захоплення провідних засобів масової комунікації.

З власного досвіду можемо сказати: жодна інформація і на теренах сучасної України, і, вочевидь, десь-інде, не подається об'єктивно. Минулоріч для симпозіуму ми відслідковували, як «озвучили» ЗМІ терористичний напад на «Шарлі Ебдо», і побачили, що не тільки інтерпретації, а й миттєві фактажі були вельми різношерсті (див. у списку літератури пункт 4). Хоча, здавалося б, що може бути відстороненішим, ніж факт.

Після останнього теракту у Стамбулі (16 січня 2016 року) деякі українські засоби масової комунікації замість детального висвітлення події почали активно поширювати інформацію про двох принагідно заарештованих росіян. Звісно, Росія зараз для нас, наче тореадор в кориді, але це не означає, що саме вона – причина всіх нещасть і страждань. Приклади можна множити, запозичуючи їх у дуже авторитетних

медіаекспертів, зокрема – Георгія Почепцова, котрий нещодавно зазначив: Медіа стають більш важливими під час війни, бо ми все одно маємо, навіть в епоху інтернету, дефіцит інформації. Війна збільшує важливість не лише медіа, а й влади та політиків, бо вони повертають до себе надувагу. Виникає новий тип аргументу – "ти не патріот", якщо запитуєш про щось негативне для влади. Виходить, що під час війни збільшують свою вагу всі традиційні гравці – влада, політики та медіа. Але вони можуть збільшувати свій статус лише за рахунок зменшення статусу когось іншого – населення. Однак тільки населення несе реальні втрати на війні» [9].

Якщо журналістика опустилася до такого рівня, і це нормально, то подібна діяльність, напевно, взагалі втрачає сенс...

Якщо ж вона може бути іншою, то слід припустити, що творці «Чотирьох теорій преси» помилилися у найголовнішому. Мабуть, журналістика не завжди приймає форму й забарвлення соціально-політичної структури? Слід навіть замислитись, чи не може вона взагалі відокремитись від усіх структур. Адже церква теж спершу була рупором та засобом державотворення. Але з часом стала самоцінною (чи, принаймні, прагне такою стати).

Річ у тім, що в умовах ідеологічного панування (не суттєво, з яким знаком: плюс чи мінус) розвиток журналістики як прогресивної і продуктивної діяльності, на наш погляд, взагалі неможливий, як нереальним було її виникнення відразу після винайдення друкарства в епоху засилля однієї віри/ідеології – християнства, хоч для цього, наче, вже й були надійні технічні підстави. Для того, щоб виникла журналістика, мала з'явитись якась опозиційність. Умовою появи інформаційного ремесла стало протестантство, виродження інквізиції, відкриття інших континентів, формування перших університетів – продукторів вільнодумства і, що найголовніше, – поява людей розумової праці (вочевидь, не для байдужого западливого сприймання інформації, а для її інтерпретацій).

Для того, щоб стати самоцінною і якісною, журналістика справді повинна якнайшвидше відокремитись від держави, а отже: від реклами, PR та пропаганди. Для того в ній самій існує потужний ресурс – два блоки жанрів: інформаційний та аналітичний (критика і художня публіцистика повинні відійти до згаданих атавізмів цензури).

Інформаційний блок завжди вважався найорганічнішою журналістикою, оскільки констатація фактів оголена й незаперечна. Однак сучасні журналісти навчилися спотворювати дійсність, відбираючи «потрібне» і відсіюючи «зайве». Особливо це стосується репортерів, котрі в «кращому» випадку забувають, що потрібно дати мікрофон спершу вартісному експерту, а потім свідкам та потерпілим, в гіршому – самі починають в прямому ефірі здійснювати експертизи, на які вони не мають найменшого права. Ще й, як правило, показують при цьому весь букет своїх емоцій. Як вислід – глядачі сприймають не подію, а сентиментальну моновиставу.

Журналістам-інформаційникам слід запам'ятати таке: замітка – це виключно відповідь на питання: «що?», «де?», «коли?»; звіт – ретельний і скрупульозний опис події, без акцентів та коментарів; репортаж – подіум для тріади «свідки-очевидці-потерпілі», до того ж тріада, за можливості, має бути представлена обома боками конфлікту (в сучасних українських реаліях – це бік сепаратистів та – усіх інших), і найкраще, коли від журналіста в репортажі лишається тільки мікрофон; звіт у фотографіях – це багато зображень, що повністю висвітлюють подію, фоторепортаж – 7-8 фотографій, які презентують місце того, що відбувається (з кількох ракурсів) і демонструють, знову ж таки, експертів, очевидців, потерпілих. Інтерв'ю (якщо воно інформаційне) містить 75% закритих запитань, а відповіді на відкриті мають бути суто констатаційними. В інформаційному блоці жанрів немає ні думок, ні емоцій, ні образності, ні, тим більше, – займенників і

прикметників на кшталт: наші, ворожі, героїчні, хоробрі тощо. І жодні винятки тут недоречні!

Аналітичний блок жанрів мало чим відрізняється від інформаційного. Не вірте пострадянським теоріям – журналіста в цьому блоці теж немає. Він – невидимка-лялькар, в руках якого нитки від неймовірної кількості можливих інформаторів, серед яких він має вибрати «саме Того». У кореспонденції він констатує факт, подає дві опозиційні думки і не робить жодних власних висновків. В статті розглядає проблему, наче доводячи теорему: висловлює тезу, аргументує її за допомогою вже відомих і доведених фактів, бере кілька експертиз, врівноважуючи їх опозиційно; з отриманої дискусії – робить висновок. У статті журналіст виступає модератором. Створюючи огляд подій, ми теж нічого не аналізуємо, а врівноважуємо на рівні «плюс-мінус». Якщо потрібно – запрошуємо двох якісних експертів-опонентів. В будь-якому випадку коментарі – це судження не журналістів, а їх інформаторів. Отже, в аналітичному блоці, на відміну від інформаційного, вже з'являються думки, але це думки не журналістів, а тих, кого вони визначають ефективними інформаторами. Всі інші параметри здорової журналістики: відсутність емоцій, упереджень, перебільшень тощо і тут лишаються визначальними.

Журналістика, за новою моделлю, має виконувати тільки одну функцію – інформаційну. Всім іншим хай займаються рекламисти, піартехнологи, критики, художні публіцисти.

Журналістів перестануть знищувати, як тільки повірять у їх нейтральну позицію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейців Ірина Між «своїми» й «чужими» / Ірина Андрейців // MediaSapiens [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/daily_news/mizh_svoimi_y_chuzhimi/

2. Владимиров В. М. Вступ до спеціальності “Журналістика”: Навч. посіб. – К. : МАУП, 2007. – 166 с. (67-84)
3. Довженко Отар Офіційна сторінка у соціальній мережі «Фейсбук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : »<https://www.facebook.com/otardovzhenko?pnref=friends.search>
4. Косюк Оксана Je ne suis pas Charlie або الله أكبر (ісламський тероризм і мас-медіа) / Оксана Косюк // Матеріали II міжнародного інтернет-симпозіуму «Криза як рушій амбівалентних змін кризь призму медіа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.symposium.hol.es/%D0%9C%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%98-%D0%A1%D0%98%D0%9C%D0%9F%D0%9E%D0%97%D0%86%D0%A3%D0%9C%D0%A3/>
5. Косюк О. М. Теорія масової комунікації : навч. посіб. / О. М. Косюк. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. – 384 с.
6. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / Д. Мак-Квейл. – Львів : Літопис, 2010. – 538 с.
7. Михайлин І. Л. Основи журналістики. Підручник. 5-те вид. перероб. Та доп. / І. Л. Михайлин. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 496 с.
8. Москаленко А. З. Теорія журналістики: підручник/А. З. Москаленко – К.: Експрес-об’ява, 1998. – С. 172–173.
9. Почепцов Георгій: Раніше страх експлуатувало кіно та теледетективи, тепер – "ДНР" і "ЛНР" / Георгій Почепцов // Insider [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.theinsider.ua/art/georgii-pocheptsov-ranishe-strakh-ekspluatuvalo-kino-ta-teledetektivi-teper---dnr-ta-lnr/>
10. Rsf annual round-up: 110 journalists killed in 2015 // reporters without borders [E-resource]. – access mode : <http://en.rsf.org/rsf-annual-round-up-110-29-12-2015,48676.html>].
11. Сиберт Ф. С. , Шрамм В, Питерсон Т. Четыре теории прессы / Ф. С. Сиберт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://stud24.ru/journalism/chetyre-teorii-pressy-fs-siberta/376210-1192355-page1.html>

Summary

The publication analyzes critical situations functioning of modern mass communication analyzes its traditional features and modifications and found that the only way to rehabilitation journalism as positive is the creation of a new model that can provide information activity postmodern era.

Key words: journalism, function, model, communication, journalist, media.